

<https://doi.org/10.15407/uhj2026.02.071>
УДК 94:725.94:061.2](477-25)“18/19”

Сергій СВИТЛЕНКО

доктор історичних наук, професор, член науково-методичної ради з питань охорони культурної спадщини, Дніпропетровський обласний центр з охорони історико-культурних цінностей (Дніпро, Україна)
svitlenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3313-9036>

ПОЧАТКИ МОНУМЕНТАЛЬНОГО УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА НАДДНІПРЯНЩИНІ: ІНІЦІАТИВИ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ПРОТИДІЯ ІМПЕРСЬКОЇ ВЛАДИ (1861—1908 рр.)

Метою статті є дослідження початків монументального увічнення пам'яті Тараса Шевченка в контексті громадських ініціатив і протидії з боку імперської влади на Наддніпрянщині в другій половині XIX — на початку XX ст. **Методологія** ґрунтується на пам'яттевому, аксіологічному, антропологічному, біографічному, мікроісторичному та системному підходах; принципах науковості, історизму та системності; історико-генетичному, історико-системному, історико-описовому та порівняльно-історичному методах. **Наукова новизна** полягає в системному висвітленні початків монументального вшанування пам'яті Т. Шевченка; розгляді організаційних, фінансових, культурно-просвітницьких заходів громадськості у цій справі; осягненні формування культу пам'яті Кобзаря засобами монументального мистецтва; виявленні зв'язку між меморіалізацією Т. Шевченка та формуванням української національної свідомості й ідентичності; вивченні контрзаходів імперської влади та її прибічників. **Основні результати дослідження.** Ідея монументального увічнення пам'яті Т. Шевченка виникла

Цитування: Світленко С. Початки монументального увічнення пам'яті Тараса Шевченка на Наддніпрянщині: ініціативи громадськості та протидія імперської влади (1861—1908 рр.). *Український історичний журнал*. 2026. № 2 (587). С. 71—93. <https://doi.org/10.15407/uhj2026.02.071>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ISSN 0130-5247. Український історичний журнал. 2026. № 2 (587)

серед українських громадських діячів у 1861 р. Перепоховання Кобзаря на українській землі поклало початок його меморіалізації на Наддніпрянщині. Могила Т. Шевченка стала важливим місцем пам'яті, чинником формування української національної свідомості й ідентичності, хоча царська влада вдавалася до контрзаходів. Від початку 1880-х рр. і до 1904 р. земські й культурні діячі не раз ставили питання щодо дозволу на збір коштів для зведення пам'ятника Т. Шевченку в Києві. На межі XIX—XX ст. стали виготовлятися перші бюсти, скульптури Кобзаря. Лише в 1905—1906 рр. під тиском громадськості, особливо в Золотоноші, Полтаві, Києві, імперські чиновники надали офіційний дозвіл на збір коштів. У 1905 р. в Київській міській думі створили спеціальний Комітет зі спорудження пам'ятника Т. Шевченку. У 1907 р. питання набуло розголосу, а в 1908 р. в пресі виступили М. Василенко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, С. Єфремов, А. Жебуньов та ін. Громадські діячі висували різні ініціативи щодо збору коштів. У 1908 р. Київський комітет ухвалив рішення про створення Об'єднаного Шевченківського комітету в Києві. **Практичне значення** отриманих результатів полягає в поглибленні й розширенні шевченкознавчого пам'яттєвого дискурсу. **Перспективи** подальших студій вбачаються у вивченні діяльності Об'єднаного комітету у справі збудування пам'ятника Т. Шевченку, процесу проведення міжнародних конкурсів на проєкт монумента, монументальної комеморації Т. Шевченка в ході Української революції 1917—1921 рр.

***Ключові слова:** Тарас Шевченко, монумент, меморіалізація, місця пам'яті, самоврядні земські та міські інституції, українські громадські організації, громадські ініціативи, протидія імперського режиму.*

Монументальне увічнення пам'яті Тараса Шевченка в довговічних творах меморіального мистецтва у формі пам'ятників, бюстів, скульптур слугує справі національної консолідації українства, становлення його історичної та національної свідомості й ідентичності. У сенсі поступу студій пам'яті розробка цієї проблематики часів «українського XIX століття» збагачує шевченкознавчий пам'яттєвий дискурс, сприяє студіюванню складних процесів націєтворення та культуротворення, формуванню основ громадянського суспільства з його світоглядними базовими цінностями, культурою, колективною пам'яттю, масовою свідомістю тощо. Розгляд історичного досвіду формування монументальної пам'яті про Т. Шевченка, ще недостатньо дослідженого в сучасному українському історієписанні, набуває особливої злободенності за умов розгортання процесу деколонізації в Україні.

Сучасні українські історики приступили до теоретичного осмислення низки понять, як-от: пам'яттєвий дискурс, комеморація, комеморативні практики, місця пам'яті, меморіалізація тощо, які є важливими в контексті досліджуваної теми. Так, у загальнотеоретичному ракурсі значний інтерес представляють праці А. Киридон, яка ґрунтовно розглянула теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті, важливі аспекти концептуалізації, репрезентації та інтерпретації пам'яттєвого дискурсу. Дослідниця потрактувала образ Т. Шевченка як соціокультурний код нації [1, с. 217—227]. Історикиня показала сутність комеморації як «сукупності суспільних актів “згадування” і (пере)осмислення історичних подій, інституцій, персон в сучасному контексті», опрацювала потенціал комеморативних практик у процесі конструювання національної ідентичності [2, с. 7—19]. Заслужовують на увагу наукові студії Л. Нагорної, яка дослідила поняття «місце пам'яті» в системі студій пам'яті. Дослідниця наголосила, що в «місцях пам'яті» закодована мнемонічна енергія, яка

«справляє чималий вплив на кристалізацію суспільних уявлень про час і простір, “своє” й “чуже”, суспільне й приватне, сакральне й приземлене» [3, с. 72].

Автори змістовної колективної монографії «Пам'ятники як віддзеркалення національної історії: сучасні виклики та наративи» (2024) теж приділили увагу «місцям пам'яті». Під цим поняттям вони розуміють «матеріальні маркери української ідентичності, що покликані виконувати функцію консолідації Українського народу довкола важливих подій та постатей вітчизняної історії». Здійснюючи термінологічний аналіз у царині вивчення монументального мистецтва, колектив авторів зазначив, що «“меморіалізація” вказує на процес створення або встановлення пам'ятників, монументів чи інших меморіальних споруд для вшанування конкретних подій, осіб або ідей» [4, с. 30].

У сучасному українському історієписанні закладено й основи дослідження історичної пам'яті про Т. Шевченка в контексті проблематики пам'яттєвих студій, монументальної шевченкіани, біографістики та регіоналістики [1; 5—15]. Серед цієї проблематики певне місце посідає вивчення увічнення пам'яті про Кобзаря засобами монументального мистецтва. Важливими сюжетами є меморіалізація українськими громадівцями могили Т. Шевченка в Каневі, розглянута в монографії С. Єскельчика [9, с. 51—73]; дослідження впливу постаті Т. Шевченка на становлення національної ідентичності українців за матеріалами книг вражень на його могилі в 1896—1926 рр. у монографіях С. Брижицької [7—8]. Увагу вчених-істориків привертала й тема підготовки до спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві, що став предметом борні між українською громадськістю та російською імперською владою. Сучасні дослідники, зокрема В. Воронов [16], В. Ляхоцький [17], Л. Маркітан [18], О. Меленчук [19], О. Мокроусова [6, с. 48—49], І. Старовойтенко [20], Ю. Чепела [21] та ін., торкалися деяких громадських ініціатив стосовно збудування монумента на честь Кобзаря в Києві, окремих аспектів змагань навколо пам'ятника.

Монументальне увічнення пам'яті Т. Шевченка знайшло відображення в публіцистичних дописах А. Прокопенка та Д. Стефановича, хоча в їхніх популярних публікаціях мають місце й деякі фактичні неточності [22; 23]. Слід зазначити, що сюжет про початки монументального вшанування пам'яті Т. Шевченка на Наддніпрянщині в контексті ініціатив громадськості та протидії з боку імперської влади системно не розглядався.

У сенсі теми даної статті заслуговує на увагу видання «Шевченкознавчі студії» С. Єфремова, упорядковане О. Меленчук, з передмовою Е. Соловей. У ньому вміщено низку змістовних публіцистичних дописів цього визначного українського діяча, зокрема «Бюст Т. Шевченка у Харкові» (1901), «Пам'ятник Шевченкові» (1901), «Заборона пам'ятника Шевченкові» (1901), «Пам'ятник Шевченкові і київські Пузири» (1907), «Д. Савенко в сливах» (1908), «Про пам'ятник Шевченкові» (1908), «Ножі в Шевченковій могилі» (1908) та ін. [24, с. 53—55, 85—87, 108—113, 115—123].

Ґрунтовне вивчення монументальної комеморації Т. Шевченка має важливе наукове значення не тільки для глибшого усвідомлення механізмів формування історичної та національної пам'яті, свідомості й ідентичності, збереження культур-

ної спадщини української нації, а й виховне. Адже вшанування та конструювання пам'яті про Кобзаря починається вже в середній школі, де закладаються основи історичної та національної пам'яті, свідомості й ідентичності молодого покоління. Свідченням цього є підручник для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів «Образотворче мистецтво» М. Резніченка й С. Трач, у якому присутня й шевченківська монументальна компонента [25, с. 31].

Джерельна база складається з архівних матеріалів Національного музею Тараса Шевченка (м. Київ), Відділу фондів рукописної спадщини Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (м. Київ), Центрального державного історичного архіву України в м. Київ; документів і наративів археографічних публікацій; матеріалів української преси початку ХХ ст., як-от: «Громадська думка», «Киевская старина», «Літературно-Науковий Вістник», «Рада», «Рідний Край» тощо.

Метою статті є дослідження початків монументального увічнення пам'яті Тараса Шевченка в контексті громадських ініціатив і протидії з боку імперської влади на Наддніпрянщині в другій половині ХІХ — на початку ХХ ст.

Створення та впорядкування першого місця пам'яті Т. Шевченка на Чернечій горі й контрзаходи імперської влади

У день смерті Т. Шевченка 10 березня (26 лютого) 1861 р. коло найближчих друзів Кобзаря ухвалило рішення про низку заходів для вшанування його пам'яті, першим серед яких мав стати пам'ятник на могилі, але через несприятливі суспільно-політичні обставини тривалий час це навіть не обговорювалося [26, с. 4; 27, с. 1].

Початок меморіалізації пам'яті Т. Шевченка було покладено під час його перепоховання 10 (22) травня 1861 р. на Чернечій горі біля Канева за участю близько 2 тис. осіб. Кілька днів селяни й студенти насипали могилу, на якій поставили дерев'яний хрест. Місце вічного спочинку Т. Шевченка відразу стали називати «Тарасовою горою» [28, с. 683; 29, с. 105, 111; 30, с. 603].

Друзі, ідейні однодумці, шанувальники творчості Кобзаря, приїжджаючи на його могилу, збирали людей під приводом роботи на могилі та читали їм уривки з творів поета про гайдамаччину. Селяни вважали Т. Шевченка своїм народним пророком. Могила поета служила священним місцем, яке гуртувало людей і впливало на формування історичної й національної самосвідомості [31, с. 122—123, 125].

Перелякані місцеві пани-дворяни стали писати доноси до різних адміністративних інстанцій і пропонували навіть знести меморіальний пагорб [24, с. 121—122]. Царська влада уважно стежила за процедурою перепоховання Т. Шевченка в Україні. 24 травня 1861 р. київський цивільний губернатор П. Гессе повідомив київському, подільському й волинському генерал-губернатору І. Васильчикову про поховання тіла Т. Шевченка в Каневі й надав список осіб, які прибули на цю церемонію з Києва¹. На Тарасову гору приходили тисячі людей. Про те, що постать Т. Шевченка та його могила набули надзвичайного впливу, свідчить лист поміщика

¹ Центральний державний історичний архів України у Києві (далі — ЦДАУК). Ф. 442. Оп. 811. Спр. 91. Арк. 156—158.

Н. Парчевського кн. П. Лопухіну, де він, побоюючись селянського заколоту проти поміщиків у Каневі, писав: «Ми всі на вулкані...» [31, с. 98, 111, 112].

27 липня 1861 р. київський цивільний губернатор наказав начальнику Каневської повітової поліції наглядати за всіма відвідувачами могили Т. Шевченка [31, с. 126—127]. Це підтверджує архівна справа про висилку з Києва до Архангельської губернії колишнього студента П. Чубинського, якому, зокрема, ставилося в провину відвідування меморіалу².

У 1867 р. київський, подільський і волинський генерал-губернатор О. Безак заборонив упорядковувати це місце пам'яті троюрідному небожу й свояку народного поета В. Шевченку, хоча раніше такий дозвіл був наданий губернатором [15, с. 574; 29, с. 114]. Лише у грудні 1869 р. В. Шевченко отримав дозвіл орендувати 1200 сажнів (0,55 га) довкола могили за умов посадки саду й обнесення кургану парканом. Це стало наслідком тривалого листування з Міністерством внутрішніх справ Російської імперії (далі — МВС) та київським, подільським і волинським генерал-губернатором [9, с. 64]. Не давала спокою могила Т. Шевченка й київським жандармам: так, начальник Київського губернського жандармського управління В. Новицький, згадуючи «партію українофілів» у Києві в 1870-х рр., зауважував, що їхній центр знаходився «не в далекій відстані від могили обдарованого й талановитого письменника Тараса Шевченка», що партія українофілів «мала первісну мету поширення та утвердження в Малоросії понять про відрубність, самостійність України...» [32, с. 129].

В умовах посилення репресій щодо учасників українських громад на початку 1880-х рр. актуалізувати питання про монументальне увічнення пам'яті Т. Шевченка наважувалися лише окремі діячі легальних органів земського самоврядування Наддніпрянщини. 6 грудня 1882 р. Золотоніське повітове земство клопоталося про відкриття в Полтавській губернії підписки на спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві й висловилося за утворення спеціального капіталу, щорічно асигнуючи до нього 100 руб. [29, с. 148—149; 33, с. 218—220].

Антиукраїнська політика російського імперського режиму максимально ускладнювала процес меморіалізації Т. Шевченка, адже влада непокоїлася, що Тарасова могила приверне забагато уваги [34, с. 173]. Візьмімо хоча б питання облаштування могили Т. Шевченка, яка руйнувалася без охорони й догляду. У лютому 1883 р. на київській квартирі громадівця О. Кістяківського відбулося невелике зібрання українолюбців, присвячене облаштуванню могили Т. Шевченка. Витрати на впорядкування могили взяв на себе колекціонер і меценат В. Тарновський. Тоді ж ухвалили доручити йому, інженеру О. Якубенку та українському бібліографу й фольклористу М. Комарову підготувати проект облаштування могили, яка мала являти собою насипаний курган заввишки три сажні зі встановленим на ньому такої ж висоти чавунним хрестом [35, с. 390, 539, 574].

4 червня 1883 р. В. Шевченко звернувся до Канівської міської управи з клопотанням про дозвіл на впорядкування могили Кобзаря. Він мав намір встановити на гробовищі новий хрест, бо старий дерев'яний звалився восени 1882 р.; зробити огорожу й побудувати неподалік невелику хатку для доглядача [29, с. 118—119].

² ЦДАУК. Ф. 442. Оп. 812. Спр. 166. Арк. 1—20.

Втілити в життя ці задуми було непросто, бо кожна меморіальна деталь, яку планували встановити на могилі Т. Шевченка, підлягала пильному розгляду й затвердженню владою — про це свідчить лист київського цивільного губернатора київському, подільському й волинському генерал-губернатору від 12 вересня 1883 р. У поле зору царських чиновників потрапив і надпис на чавунному хресті, який передбачалося встановити на могилі Т. Шевченка:

«Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте,
В останню, тяжкую минуту
За неї господа моліть».

22 січня 1884 р. київський цивільний губернатор зазначив, що напис на хресті, взятий із Шевченкового вірша, уособлював почуття, які «навіть чи можна вважати що російськими». Цьому висновку відповідала й резолюція генерал-губернатора: «Не допускати й хрест замовникам не видавати до знищення напису». Процес узгодження дозволів тривав місяці. Лише 18 червня 1884 р. київський, подільський і волинський генерал-губернатор у листі до київського цивільного губернатора дав дозвіл на будівництво сходів до могили Т. Шевченка [29, с. 123—127]. У липні 1884 р. цензурований чавунний хрест нарешті дозволили поставити на могилі Кобзаря [9, с. 65]. За свідченням канівця М. Мацкевича, 14 липня 1884 р. роботи на могилі здійснювалися майстрами під наглядом канівського справника й київського жандармського штаб-офіцера. Коштів на насипання могили, встановлення хреста й інші роботи бракувало. Наприклад, у листі діяча Харківської української громади В. Гнилосирова до іншого харківського громадівця А. Шиманова від 14 грудня 1884 р. містилося прохання зібрати гроші серед земляків і знайомих, щоб навесні посадити біля могили зелені насадження [34, с. 83].

Шевченкова могила в Каневі як чинник формування національного самоусвідомлення українців

Як згадував український діяч М. Кононенко, Б. Грінченко величав старогромадівців «Хранителями гробу Шевченкового» [36, с. 147]. Утім, упорядкування могили Т. Шевченка стало справою не тільки діячів Київської Старої громади. У 1882—1898 рр. цим місцем опікувався В. Гнилосиров. Цей прихильник Т. Шевченка стежив не тільки за станом самої могили, а й хатинки біля неї. В його замітках для пам'яті, датованих 1883 р., знаходимо нотатки про впорядкування Шевченкової могили, про посадку кущів терну, ліщини, грабків, тополі, калини; про необхідність покрити дах хатинки соломною, по-полтавськи; викопати ямки для посадки дерев і кущів, очищувати дерева весною та восени³. Нотатки В. Гнилосирова засвідчують,

³ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. Відділ фондів рукописної спадщини (далі — ІР НБУВ). Ф. II. Спр. 2174. Арк. 1; Спр. 2175. Арк. 1; Спр. 2176. Арк. 1.

що в 1891 р. виправляли сходи на могилу, у 1894 р. — лагодили дах та саму хату, а в 1898 р. — поправляли огорожу⁴.

Постійно проживаючи в Каневі в 1873—1900 рр., В. Гнилосиров за дорученням В. Шевченка — власника ділянки землі, де знаходилася могила — сплачував оренду за землю, розраховувався з робітниками, котрі впорядковували це місце, та з доглядачем могили І. Ядловським. Він пропонував Каневській міській думі взяти на себе клопоти про Шевченкову могилу [7, с. 15; 37, с. 303]. Завдяки ініціативам громадівців місце пам'яті Т. Шевченка було доглянутим упродовж років. У вересні 1890 р. український письменник і громадський діяч М. Коцюбинський, який щойно побував у Каневі, поділився своїми враженнями у коротенькій заміточці «Шевченкова могила», засвідчивши, що це святе для українства місце в той час було належним чином впорядковане [38, с. 312—314].

Наприкінці XIX — на початку XX ст. могила Т. Шевченка зусиллями українських громадівців утвердилася як сакральне місце пам'яті для свідомих українців та відіграло ідейно формувальну, об'єднавчу світоглядну роль. Невипадково саме на Чернечій горі влітку 1891 р. харківські студенти М. Базькевич, М. Байздренко, І. Липа та випускник Київського університету св. Володимира В. Боровик започаткували Братство тарасівців — уже сама назва вказувала на органічний зв'язок власного ідейного «Я» з постаттю Кобзаря [39, с. 16].

Певний час В. Гнилосиров особисто занотовував дані про відвідувачів могили Т. Шевченка, а в 1893 р. започаткував «Книгу вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка» у «Тарасовій світлиці» на Чернечій горі. Перша книга (11 липня 1896 — 31 березня 1902 рр.) містила записи, начерки, розписки, вірші, малюнки олівцем у текстах (124 аркуші). Це цінне першоджерело було досліджене С. Брижицькою, яка здійснила контент-аналіз 832 записів, з яких 75 дозволяють ідентифікувати особу. Записуючи свої враження, відвідувачі найчастіше (30 разів) зверталися до нього як до духовного «батька» української національної спільноти. Ця тенденція простежується і за «Книгою вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка 1904—1906 років». Інколи зустрічалися інші національні маркери, наприклад, «кобзар» і «співець». Вони теж віддзеркалювали належність до українського світобачення, української духовності. У цьому ж ключі слід розуміти й підписи відвідувачів, які визначали себе як «українці», хоча вживали й крайові самоназви, наприклад «полтавці», «черкаські» тощо. Записи «Книги вражень...» є важливим підтвердженням становлення української національної ідентичності [7, с. 16, 37; 8, с. 118, 119, 122, 124].

Записи «Книги вражень...» другої половини 1890-х — початку 1900 рр. свідчать про стійкий інтерес до постаті Кобзаря. Так, за даними С. Брижицької, у 1897 р. було зроблено 124 записи, у 1898 — 156, у 1899 — 153, у 1901 — 136. Зафіксований в 1900 р. лише один запис, а в 1902 р. 17 записів слід поєднувати з 243 записами без зазначення року [8, с. 122]. Але навіть у сукупності з такими записами помітне деяке зменшення кількості відвідувачів, що можна пов'язати із за-

⁴ ІР НБУВ. Ф. II. Спр. 2174—2182.

гальним ускладненням ситуації в країні через світову економічну кризу та посиленням соціально-політичної нестабільності.

Промовистим є факт, що у книгах для гостей Шевченкової могили впродовж 1897—1916 рр. було зафіксовано майже 150 тис. відвідувачів. Як зазначав С. Єкельчик, на початку ХХ ст. могила «вже стала визнано загальнонаціональною святинєю і символом “українства”» [9, с. 70]. Це підтверджується епістоляріями. Так, учитель В. Степаненко в листі до Б. Грінченка від 8 вересня 1895 р. писав, що на могилі Т. Шевченка людей «буває багато й щодня». Як видно з епістоляріїв Б. Грінченка періоду 1890-х рр., деякі кошти на утримання могили виділялися від продажу Шевченкових видань [34, с. 134, 149, 169].

Громадські ініціативи зі створення перших монументів Кобзарю

За несприятливих обставин імперської дійсності монументальне увічнення пам'яті Т. Шевченка було спочатку справою приватних осіб. У 1862 р. класний художник 1-го ступеня Ф. Каменський на основі посмертної маски відлив із гіпсу перше «Погруддя Т.Г. Шевченка». Свого часу він зустрічався з Т. Шевченком у його майстерні, працював над погруддям з натури й у 1861 р. виставляв його як свою першу самостійну роботу [15, с. 207]. Зростання національної свідомості серед українців стимулювало громадські ініціативи зі створення перших пам'ятників Т. Шевченку, заснування нових місць його пам'яті. Так, В. Тарновський замовив відомому різьбарю В. Беклемішеву скульптуру Т. Шевченка на повний зріст, але на третину меншу від натури, для Музею українських старожитностей В.В. Тарновського (нині — Чернігівський обласний історичний музей імені Василя Тарновського), що було виконано в 1890 р. З листа Д. Ткаченка до Б. Грінченка від 11 липня 1892 р. випливає, що тоді розпочався збір коштів на пам'ятник Т. Шевченку, очевидно йшлося про монумент у Львові. У 1893 р. «молоді українці» в Києві лаштували літературно-науковий альманах або збірник, що видавався б у Львові, кошти від якого мали йти на пам'ятник Кобзареві в центрі «українського Г'ємонту». У 1899 р. В. Беклемішев створив бюст у пів постаті Т. Шевченка й подарував його українському художнику, графіку та архітектору О. Сластіону (Сластьону) [34, с. 146, 154, 155, 158; 40, с. 60—61]. У 1899 р. на Микольський ярмарок у Полтаві гончарі із с. Опішня Зінківського повіту Полтавської губернії завезли багато бюстів Тараса Григоровича з випаленої глини за ціною по 10—30 коп. Вироби мали великий попит і були всі розкуплені [24, с. 23].

У тому ж 1899 р. думку про пам'ятник Т. Шевченку збудила «Спілка взаємодопомоги російських письменників», але царський уряд не дозволив збирати пожертвування [26, с. 4; 41, с. 175; 47, с. 2]. У листопаді 1901 р. ця ж організація клопоталася про повсюдну підписку в Росії на спорудження монумента Кобзарю, але МВС відмовило [24, с. 53, 55; 42, с. 8]⁵.

⁵ Національний музей Тараса Шевченка, м. Київ (далі — НМТШ). А-88. Справа «Про спорудження пам'ятника поету Шевченку в м. Києві». 1912—1914. Арк. 6.

Перший у світі монумент Кобзарю з'явився в 1900 р. у Харкові на подвір'ї садиби Олексія та Христини Алчевських — прекрасний мармуровий бюст Т. Шевченка на постаменті роботи талановитого скульптора, академіка В. Беклемішева, на жаль, був ледь помітний з вулиці. Нині бюст експонується в Національному музеї Тараса Шевченка в Києві.

Влітку 1903 р. О. Сластіон (Сластьон) побачив у старовинному маєтку Лизогубів у Седневі на Чернігівщині пам'ятник Т. Шевченку, поставлений у каштановій алеї, де той любив гуляти. Погруддя було виконано, на думку О. Сластіона (Сластьона), українським скульптором та художником М. Гаврилком [40, с. 60]. О. Мокроусова припускала, що цей бюст був роботою українського скульптора й педагога Ф. Балавенського [6, с. 49]. Ствердно про це писала Л. Маркітан, яка вказала на знищення цього пам'ятника в роки Другої світової війни [18, с. 148].

Актуалізація громадськістю ідеї спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві

У 1904 р. громадськість Наддніпрянщини активізувала боротьбу за меморіальне вшанування пам'яті Кобзаря. У квітні 1904 р. питання про пам'ятник Т. Шевченку в Києві поставив журнал «Киевская старина» [43, с. 25]. 17 вересня 1904 р. Золотоніські земські збори знову порушили перед МВС питання про дозвіл повсюдної підписки на пам'ятник, про створення комісії з розробки проєкту монумента в Києві, про щорічне асигнування коштів. Ініціативу підтримало Прилуцьке повітове земство [44, с. 259]. 9 грудня 1904 р. до справи долучилося Полтавське губернське земство, яке ухвалило дістати дозвіл на збирання пожертвувань на пам'ятник Т. Шевченку по всій імперії [29, с. 148; 41, с. 176; 45, с. 28—29].

Особлива роль у справі увічнення пам'яті Шевченка належала земським установам як легальним самоврядним органам. Так, на зборах Золотоніського земства заслухали доповідь про спорудження монумента, обрали Комітет із В. Науменка, І. Лучицького та С. Лукашевича, ухвалили клопотатися про дозвіл на збирання коштів на зведення пам'ятника (на початку 1905 р. МВС відмовило земству в цьому проханні [41, с. 176]⁶) та звернулися до інших земств по допомогу. Від себе Золотоніське земство виділило на справу 100 руб. [47, с. 2].

Завдяки діячам міського самоврядування процес монументального увічнення пам'яті Т. Шевченка зрушився і в Києві. Так, 19 травня 1905 р. 32 гласні Київської міської управи порушили в міській думі питання про спорудження в місті пам'ятника поету. Золотоніське й Полтавське земства також висловилися за зведення монумента Т. Шевченку в Києві. 15 вересня 1905 р. Київська міська дума ухвалила постанову про необхідність побудови пам'ятника, призначила 500 руб. на монумент, уповноважила міського голову прохати дозволу на збирання пожертвувань, вирішила на наступному засіданні обрати Комітет із цієї справи й доручити виробити умови спільних дій з Полтавським і Золотоніським земствами. Було

⁶ НМТШ. А-88. Справа «Про спорудження пам'ятника поету Шевченку в м. Києві». 1912—1914. Арк. 6—6 зв.

визнано бажаним для організації та координації діяльності скликати в Києві з'їзд представників комітетів інших міст. Київський комітет урядив запрошувати на засідання з правом дорадчого голосу відомих українських діячів, а саме: Б. Грінченка, В. Леонтовича, Є. Чикаленка, В. Науменка й І. Лучицького [26, с. 4; 29, с. 147—148, 150—151; 44, с. 258; 46, с. 3; 47, с. 2].

Київська міська дума вважала, що у великих містах слід заснувати спеціальні комітети та діяти через редакції газет. На засіданнях 27 вересня та 7 жовтня 1905 р. Київська міська дума обрала Комітет зі спорудження пам'ятника Т. Шевченкові в Києві на чолі з міським головою І. Дьяковим і секретарем І. Щитківським. В українській пресі дані про чисельність Комітету різнилися: від 5, 6 до 8 членів. У 1914 р. газета «Рада» опублікувала такий склад Комітету: І. Дьяков (голова), правознавець Л. Білогриць-Котляревський, думські гасні В. Бражников, Ф. Бурчак, П. Голубятников, І. Іващенко, М. Стороженко, М. Страдомський, І. Щитківський. Своїх уповноважених у Комітеті мали й інституції, які внесли не менше 1000 руб. У 1925 р. І. Щитківський визначив первісний склад Комітету в кількості 10 гасних під головуванням І. Дьякова. Згодом його чисельність збільшилася, коли за погодженням із Полтавською та Золотоніською управами до його складу увійшли представники цих та інших земств [26, с. 4; 47, с. 2; 48, с. 245; 49, с. 164, 165].

Громадський рух зі збору коштів на пам'ятник Т. Шевченку в Києві та спротив владних структур

У вересні 1905 р. Полтавське губернське земство звернулося до інших земств на Наддніпрянщині з пропозицією розпочати збір коштів на пам'ятник Т. Шевченку [50, с. 276]. Восени 1905 р. під тиском громадськості МВС дозволило Золотоніському земству відкрити підписку в межах повіту. 8 лютого 1906 р. газета «Громадська думка» сповістила, що МВС надало такий самий дозвіл Прилуцькому земству. 20 лютого того ж року полтавський губернатор повідомив Полтавське губернське земство про дозвіл МВС відкрити підписку по збору коштів на пам'ятник Т. Шевченкові в межах імперії [26, с. 4; 41, с. 176; 47, с. 2; 51, с. 3]⁷.

Золотоніська земська управа звернулася до земств, пропонуючи збирати пожертви — на заклик відгукнулися 23 земства [26, с. 4]. Так, не раніше 22 березня 1906 р. Чернігівські губернські земські збори підтримали ідею та запропонували асигнувати у спецфонд 1000 руб., а надалі протягом 5 років виділяти ще по 200 руб. і взяти дозвіл на відкриття підписки на пам'ятник у межах губернії [29, с. 148, 149; 41, с. 387]. Київський комітет розпочав збирати пожертви, у газетах друкував оповістки, видав талони, підписні листи й марки, ухвалив розповсюджувати за дешеvu плату біографію «Життя Тараса Шевченка» [26, с. 4].

Збирати пожертви вирішили майже всі українські товариства. Кошти надходили з різних міст, де уряджались вечори, а прибуток призначався на пам'ятник поету.

⁷ Там само.

Гроші надсилали робітники, селяни, учні [26, с. 4]. Проте збирання коштів розгорталися повільно, бо чимало самоврядних діячів не вирізнялися свідомістю [41, с. 178].

Рух громадськості зі збору коштів на пам'ятник Т. Шевченкові ширився на Полтавщині. 21 лютого 1906 р. газета «Громадська думка» сповістила читачів про рішення Пирятинських земських зборів призначити 100 руб. на пам'ятник Кобзареві [51, с. 3], а 18 червня 1906 р. — про збір коштів Золотоніським земством на облаштування монумента [52, с. 3].

Збір пожертв на пам'ятник Т. Шевченку розгортався в Києві: 9 травня 1906 р. «Громадська думка» повідомила про внески на пам'ятник Кобзареві в сумі 452 руб. від концерту М. Лисенка, що відбувся 23 березня [53, с. 3]. 14 травня 1906 р. ця ж газета сповістила про дозвіл збирати гроші по всій імперії на пам'ятник поету, який мали поставити на Університетській площі (нині — парк імені Тараса Шевченка) [54, с. 3]. Благодійні пожертви надходили в Києві й улітку 1906 р. [55, с. 3; 56, с. 4].

Громадськість розуміла важливість консолідації зусиль у справі монументального увічнення пам'яті Т. Шевченка. На це були орієнтовані ухвали самоврядних установ, зокрема Київської міської думи від 15—25 вересня 1905 р. й Полтавських губернських земських зборів від 17 грудня 1907 р. [29, с. 152].

Завдяки українській пресі в 1907 р. питання про пам'ятник поету набуло розголосу й широкі кола громадськості довідалися про стан справ зі збором пожертв на монумент [41, с. 175, 176].

16 березня 1907 р. відбулося засідання спеціальної комісії Київської міської думи у справі спорудження пам'ятника Т. Шевченку (голова — І. Дьяков): йшлося про збори коштів та необхідність залучення ширших кіл. Комісія ухвалила запропонувати Золотоніському земству перенести організаційний центр до Києва. Комітет мав звернутися до громадськості й через газети закликати до збору пожертв на пам'ятник Т. Шевченкові в Києві. Зазначалося, що наразі зібрано близько 5 тис. руб. [57, с. 1—2].

Процес меморіалізації пам'яті Кобзаря розгортався в умовах постійного тиску, обмежень і заборон з боку владних структур, що відчув на собі й Київський комітет. Уже 27 березня 1907 р. київський цивільний губернатор зробив запит на ім'я київського міського голови з проханням повідомити, чи є урядовий дозвіл приймати пожертви. Канцелярія одеського градоначальника також запитувала Комітет щодо офіційної публікації дозволу про збір пожертв на пам'ятник. Попечитель Київського навчального округу видав наказ щодо заходів для нерозповсюдження біографії Т. Шевченка серед учнів і заборонив збір пожертв на монумент. На Полтавщині й Чернігівщині теж чинився спротив добровільним внескам на пам'ятник [26, с. 4].

Слід зазначити, що навіть у лавах Київського комітету були діячі, які не тільки не дбали про збільшення фонду, а зменшували його, забираючи відсотки від зібраних сум на загальні міські потреби. У 1907 р. український публіцист, громадський та політичний діяч С. Єфремов піддав їх різкій критиці в полемічній статті «Пам'ятник Шевченкові і київські Пузири» [58, с. 1].

У жовтні 1907 р. Полтавське губернське земство закликала інші земства виділяти кошти на пам'ятник Т. Шевченку, але підтримали звернення лише чернігівці,

бо в багатьох місцях земські збори вже відбулися. Лише Охтирське, Дніпровське та Обоянське повітові земства асигнували невеликі суми на пам'ятник [59, с. 387]. У 1907 р. Полтавські губернські земські збори затвердили доповідь про участь у спорудженні пам'ятника Т. Шевченку й виділили 1000 руб.⁸

На початку 1908 р. уряджувалися святкування для вшанування пам'яті Т. Шевченка, гроші від яких спрямовували на пам'ятник. З'являлися нові громадські ініціативи для збору коштів, зокрема пропонувалося заснувати артистичне видання малюнків або укласти альманах [41, с. 180].

Виступи в українській пресі на підтримку зведення пам'ятника Т. Шевченку в Києві

Важливу роль у наданні публічності справі меморіального увічнення пам'яті Т. Шевченка відіграла українська преса. 21 лютого 1908 р. газета «Рідний Край» порушила питання про стан збору грошей на монумент. У статті «Пам'ятник Шевченкові» йшлося, що вже зібрано до 10 000 руб. Ішлося про «велику байдужість наших людей» до цієї справи й про перепони, які чинить царська влада [60, с. 2].

12 березня 1908 р. С. Єфремов прочитав на Шевченківському святі реферат «Про пам'ятник Т.Г. Шевченкові», у якому наголосив, що збирати кошти допомагає українська преса, приймає пожертви й Київська «Просвіта». У багатьох населених пунктах України це робили приватні особи: на пам'ятник Т. Шевченку надходили гроші від вистав, концертів, лекцій тощо [61, с. 2]. 29 березня 1908 р. на шпальтах газети «Рада» висловив пропозиції з упорядкування збору коштів Л. Жебуньов [62, с. 1].

У квітні 1908 р. розпочався збір пожертвувань у Полтавській губернській земській управі, а кошти акумулювалися у «Фонді ім. Т.Г. Шевченка»⁹. У столиці імперії низка українських і російських митців вирішила заснувати «Товариство шанувальників пам'яті поета і художника Т. Шевченка» для грошової і мистецької допомоги у справі збудування пам'ятника [63, с. 12].

У травні 1908 р. в газеті «Киевские вести» з'явилася стаття українського громадського й політичного діяча М. Василенка, у якій йшлося про спорудження пам'ятника Т. Шевченку. 7 (20) червня 1908 р. газета «Рада» опублікувала статтю Д. Дорошенка «В справі пам'ятника Т. Шевченкові», в якій ознайомила читачів з думками М. Василенка. Приводом до статті стало обговорення місця для пам'ятника в Києві на шпальтах газети «Рада» (№ 87), започатковане заміткою Д. Дорошенка. М. Василенко приєднався до думки Д. Дорошенка, що пам'ятник Т. Шевченкові слід поставити на перехресті вул. Великої Володимирської (нині — вул. Володимирська) та бул. Бібіковського (нині — бул. Тараса Шевченка). Втім він вважав, що вибір місця є передчасним, бо величавий монумент Т. Шевченкові важко спорудити швидко. М. Василенко порадив заснувати спеціальне товариство у

⁸ НМТШ. А-88. Справа «Про спорудження пам'ятника поету Шевченку в м. Києві». 1912—1914. Арк. 2 зв.

⁹ Там само.

справі спорудження пам'ятника Кобзареві та запросити до спільних дій галицьких українців. Д. Дорошенко цілком пристав до цих порад [64, с. 1].

У травні 1908 р. журнал «Літературно-науковий вістник» опублікував статтю українського історика, громадського та політичного діяча М. Грушевського «Пам'ятник Шевченку», у якій йшлося про місце встановлення пам'ятника в Києві. М. Грушевський запропонував звести його на пл. Театральній (нині — між вул. Володимирською і спорудою Національного академічного театру опери та балету України імені Т.Г. Шевченка) або перед Золотими воротами (нині — Золотоворітський сквер), зауваживши, що ще немає проєктів пам'ятника й треба, щоб Комітет розписав конкурс і проєкт пам'ятника, склав журі та встановив хоча б приблизну суму витрат. Особливе значення М. Грушевський надавав можливості збирати кошти на пам'ятник завдяки прибуткам від вечорниць, концертів, видань Шевченкових творів, а також ширшому залученню людей, для яких вагомим є ім'я Т. Шевченка. Автор зазначив, що збір коштів на монумент посту здійснюється у Львові, де вже зібрано деякі фонди, але спочатку слід поставити пам'ятник Т. Шевченку в Києві, а потім у Львові — це буде «гарна маніфестація солідарності всієї України...» [65, с. 209—211].

За часів політичної реакції збір грошей на спорудження монумента Кобзарю ще більш ускладнився. Так, 18 березня 1908 р. МВС видало розпорядження миколаївському градоначальнику про небажаність дозволяти товариству «Просвіта» збирати кошти для зведення пам'ятника Т. Шевченкові в Києві [29, с. 151].

Рішення Київського комітету зі спорудження пам'ятника Т. Шевченкові про створення Об'єднаного комітету та його значення

19 квітня 1908 р. відбулося засідання Київського комітету за участю Б. Грінченка, О. Косач-Кривинюк, І. Лучицького та Є. Чикаленка. Тоді ж вирішили, що варто об'єднати зусилля трьох комітетів у справі спорудження пам'ятника Т. Шевченкові, які діяли в Золотоніському повітовому земстві, Полтавській губернській земській управі та Київській міській думі, та створити Об'єднаний комітет у Києві. Предметом обговорення стало й місце розташування монумента. Погодилися, що найкращим варіантом стане Золотоворітська площа (нині — сквер «Золоті ворота»). Учасники засідання дізналися, що на спорудження пам'ятника вже зібрано 12 000 руб., а потрібно 100 000 [66, с. 4—5].

Весною 1908 р. в Києві було започатковано нову всеукраїнську нелегальну міжпартійну організацію — Товариство українських поступовців, яке, поміж іншого, також стало опікуватися справою спорудження пам'ятника Т. Шевченку [67, с. 486—487].

Об'єднання зусиль було дуже своєчасним, бо проти монумента Кобзарю виступили не тільки імперські чиновники, а й учасники антиукраїнського «Клубу російських націоналістів», створеного в Києві в 1908 р. Серед його засновників був А. Савенко, який попри українське походження виступав із російських націоналістичних позицій та вважав себе «малоросом». Цей діяч розпочав похід проти майбутнього пам'ятника Т. Шевченкові, зробивши спробу на шпальтах консервативної

монархічної газети «Киевлянин» (№ 116) «розвінчати» українського поета, представити його «другорядним» митцем, «ворогом російської єдності», а разом із тим розкритикувати «мазепинців» та «українофілів». Антиукраїнську риторику А. Савенко переживав зі спробами знайти у творчості Кобзаря тези, спрямовані «проти євреїв та поляків». Блискучу публіцистичну відповідь доморослому російському націоналісту дав С. Єфремов у статті «Д. Савенко в сливах» [68, с. 1—2].

Отже, ідея монументального увічнення пам'яті Т. Шевченка виникла в 1861 р. Першим місцем меморіалізації Кобзаря стала його могила на Чернечій горі біля Канева, облаштуванню якої активно протидіяла імперська влада. У пореформений період могила Т. Шевченка перетворилася на важливий чинник формування культури пам'яті Кобзаря, національного самоусвідомлення українців. У 1882 р. земці Золотоносського повіту ініціювали збір коштів на пам'ятник Т. Шевченкові в Києві, але навіть на рубежі XIX—XX ст. всі спроби розв'язати це питання не знаходили підтримки на офіційному рівні. Натомість уже тоді професійні митці створили перші скульптури поета для Музею українських старожитностей В.В. Тарновського в Чернігові, для садиби Алчевських у Харкові та маєтку Лизогубів у Седневі. Водночас опішнянські гончарі на Полтавщині масово виробляли глиняні бюсти Т. Шевченка, які мали широкий попит.

У 1904—1905 рр. представники громадськості в органах земського й міського самоврядування Наддніпрянщини, особливо в Золотоноші, Полтаві й Києві, виступили з ініціативами щодо легітимізації права на меморіальне вшанування пам'яті Кобзаря. Проблему спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві вдалося перевести з приватної сфери до публічної. Восени 1905 р. в Київській міській думі обрали Комітет зі спорудження пам'ятника Т. Шевченкові у Києві на чолі з міським головою І. Дьяковим. Тоді ж виникла ідея об'єднати зусилля громадських діячів Києва й Полтавщини у справі збору коштів на зведення пам'ятника. У 1905—1906 рр. під тиском громадських ініціатив імперська влада дозволила збір добровільних внесків на пам'ятник. Пожертвування збирали майже всі українські товариства й газети, земські установи, представники інтелігенції, робітництва, селянства, учнівства. Кошти на монумент надходили від різних культурно-просвітницьких заходів — вистав, концертів, лекцій, від видань Т. Шевченка тощо. У 1907 р. питання про спорудження пам'ятника набуло розголосу в українській пресі: за монументальну комеморацію Т. Шевченка висловилися М. Василенко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, С. Єфремов, А. Жебуньов та ін. Громадський рух зі збору коштів на пам'ятник Т. Шевченку в Києві свідчив про поширення української національної свідомості й формування української ідентичності. Це викликало протидію імперської влади, яка вдавалася до тиску, обмежень і заборон. Випади проти пам'ятника поету спостерігалися і з боку російських націоналістичних кіл. У 1908 р. громадські діячі пропонували заснувати артистичне видання малюнків або укласти альманах, утворити товариство у справі спорудження пам'ятника Кобзареві тощо. 19 квітня 1908 р. Київський комітет дійшов думки про важливість консолідації зусиль у справі будівництва пам'ятника Т. Шевченкові й заснування Об'єданого Шевченківського комітету в Києві. Це сприяло переходу справи спорудження пам'ятника на новий етап, який потребує подальшого вивчення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Kyrydon, A.M. Heterotopii pam'iaty: Teoretyko-metodolohichni problemy studii pam'iaty. Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
[Киридон А.М. Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2016. 320 с.]
2. Kyrydon, A. M. Potentsial komemoratyvnykh praktyk u konstruiuvanni natsionalnoi identychnosti: kontseptualizatsiia problemu. *Istorychna pam'iat: naukovyi zurnal*. 2020. 42: 7-19. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/14295> [in Ukrainian].
[Киридон А.М. Потенціал комеморативних практик у конструюванні національної ідентичності: концептуалізація проблеми. *Історична пам'ять: науковий журнал* / Полтав. нац. пед. ун-т імені В.Г. Короленка. 2020. Вип. 42. С. 7—19]. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/14295> (дата звернення: 03.02.2026)].
3. Nahorna, L. Poniattia «mistse pam'iaty» v systemi memory studies. *Rehionalna istoriia Ukrainy*. 2014. 8: 55-74. URL: http://history.org.ua/LiberUA/regions_2014_8/regions_2014_8.pdf [in Ukrainian].
[Нагорна Л. Поняття «місце пам'яті» в системі memory studies. *Регіональна історія України*. 2014. Вип. 8. С. 55—74. URL: http://history.org.ua/LiberUA/regions_2014_8/regions_2014_8.pdf (дата звернення: 03.02.2026)].
4. Tatsenko, N.V. (Ed.). Pamiatnyku yak viddzerkalennia natsionalnoi istorii: suchasni vyklyky ta naratyvy: monohrafiia / N.V. Tatsenko, T.L. Povalii, R.V. Mylenkova, O.P. Boiko, A.I. Ziakun, L.S. Otroshchenko, L.O. Molhamova. Sumy, 2024 [in Ukrainian].
[Пам'ятники як віддзеркалення національної історії: сучасні виклики та наративи: монографія / Н.В. Таценко, Т.Л. Повалій, Р.В. Миленкова, О.П. Бойко, А.І. Зякун, Л.С. Отрошенко, Л.О. Молгамова; заг. ред. Н.В. Таценко. Суми: Триторія, 2024. 248 с.]
5. Melnychenko, V.M. Shevchenkiana Cherkaschynu: vshanuvannia pam'iaty T.H. Shevchenka na Cherkaschyni. Cherkasy, 2013 [in Ukrainian].
[Мельниченко В.М. Шевченкіана Черкащини: вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка на Черкащині. Черкаси: Брама-Україна, 2013. 207 с.]
6. Mokroutsova, O. Nezdiisnenna mriia: do istorii pamiatnyka Tarasu Shevchenku v Kyievi. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura*. 2012. 7: 48-77 [in Ukrainian].
[Мокроусова О. Нездійснена мрія: до історії пам'ятника Тарасу Шевченку в Києві. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2012. № 7. С. 48—77].
7. Bryzhytska, S. Zhyttia i slovo ukraintsia dlia ukraintsiiv Taras Shevchenko i stanovlennia natsionalnoi identychnosti ukraintsiiv za materialamy knyh vrazhen na yoho mohyli 1896—1926 rr. Monohrafiia. Kyiv, 2006 [in Ukrainian].
[Брижицька С. Життя і слово українця для українців Тарас Шевченко і становлення національної ідентичності українців за матеріалами книг вражень на його могилі 1896—1926 рр. Монографія. Київ, 2006. 296 с.]
8. Bryzhytska, S. “Ya ne odynokiy...” Natsionalne samostverdzhennia Tarasa Shevchenka ta yoho vplyv na stanovlennia natsionalnoi identychnosti ukraintsiiv (druga chvert XIX st. — seredyna 20-kh rokiv XX st.). Monohrafiia. Cherkasy, 2006 [in Ukrainian].
[Брижицька С. «Я не одинокий...» Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX ст. — середина 20-х років XX ст.). Монографія. Черкаси, 2006. 192 с.]
9. Yekelchuk, S. Ukrainofily: svit ukrainskykh patriotiv druhoi polovyny XIX stolittia. Kyiv, 2010 [in Ukrainian].
[Єкельчук С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини XIX століття. Київ: Вид-во «КІС», 2010. 272 с.]

10. Kravchenko, Ya. Monumentalna Shevchenkiana: istoriia i suchasnist. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*: zb. nauk. pr. 2014. 25: 139-147. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/25/16.pdf [in Ukrainian].
[Кравченко Я. Монументальна Шевченкіана: історія і сучасність. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*: зб. наук. пр. 2014. Вип. 25. С. 139—147. URL: https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/25/16.pdf (дата звернення: 02.01.2026)].
11. Reient, O.P. Sim Shevchenkovykh iuvileiv. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2014. 2: 22-29 [in Ukrainian].
[Реєнт О.П. Сім Шевченкових ювілеїв. *Український історичний журнал*. 2014. № 2. С. 22—29].
12. Svitlenko, S. M.M. Arkas i zberezhennia istorychnoi pamiaty pro T.H. Shevchenka (ostannia chvert XIX — pochatok XX st.). *Eminak: naukovyi schokvartalnyk*. 2024. 2 (46): 238-253. [https://doi.org/10.33782/eminak2024.2\(46\).715](https://doi.org/10.33782/eminak2024.2(46).715) [in Ukrainian].
[Світленко С. М.М. Аркас і збереження історичної пам'яті про Т.Г. Шевченка (остання чверть XIX — початок XX ст.). *Емінак: науковий щоквартальник*. 2024. № 2 (46). С. 238—253. [https://doi.org/10.33782/eminak2024.2\(46\).715](https://doi.org/10.33782/eminak2024.2(46).715)].
13. Svitlenko, S. Vshanuvannia postaty Tarasa Shevchenka na Chernihivschyni ta formuvannia natsionalnoi pamiaty ukrainstva (seredyna XIX — pochatok XX st.). *Siverianskyi litypis*. 2024. 3: 87-101. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.240308> [in Ukrainian].
[Світленко С. Вшанування постаті Тараса Шевченка на Чернігівщині та формування національної пам'яті українства (середина XIX — початок XX ст.). *Сіверянський літопис*. 2024. № 3. С. 87—101. DOI: <https://doi.org/10.58407/litopis.240308>].
14. Svitlenko, S.I. Stolitnii yuvilei T.H. Shevchenka v Kyievi 1914 roku: hromadskist proty imperskoi vlady. *Ukrainska biohrafistyka*. 2024. 25: 283-308 [in Ukrainian].
[Світленко С.І. Столітній ювілей Т.Г. Шевченка в Києві 1914 року: громадськість проти імперської влади. *Українська біографістика*. 2024. Вип. 25. С. 283—308].
15. Shevchenkivska entsyklopediia: Taras Shevchenko ta yoho suchasnyky: entsykl. / red. kol.: M.H. Zhulynskiy (holova), M.P. Bondar, O.V. Boron [ta in.]. Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Шевченківська енциклопедія: Тарас Шевченко та його сучасники: енцикл. / ред. кол.: М.Г. Жулинський (голова), М.П. Бондар, О.В. Боронь [та ін.]. Київ: Вид-во Ліра-К, 2021. 608 с.].
16. Voronov, V.I. Komemoratsiia Tarasa Shevchenka na ukrainskykh zemliakh na rubezhi XIX—XX st. (za materialamy “Kievskoy stariny”). *Naukovo-teoretychnyi almanakh Hrani*. 2024. 27 (1): 23-35 [in Ukrainian].
[Воронов В.І. Комеморація Тараса Шевченка на українських землях на рубежі XIX—XX ст. (за матеріалами «Киевской старины»). *Науково-теоретичний альманах Грани*. 2024. Т. 27, № 1. С. 23—35].
17. Liakhotskyi, V.P. Taras Shevchenko: z istorii postannia pershykh pamiatnykiv velykomu Kobzarevi v Kazakhstani, Ukraini, Pivnichnii Palmyri Rosii. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu im. Ivana Obiiienka. Istorychni nauky*. 2014. 7: 520-538. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkpnui_2014_7_51 [in Ukrainian].
[Ляхощкий В.П. Тарас Шевченко: з історії постановня перших пам'ятників великому Кобзареві в Казахстані, Україні, Північній Пальмірі Росії. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2014. Вип. 7. С. 520—538]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkpnui_2014_7_51 (дата звернення: 02.01.2026)].
18. Markitan, L. Pamiatnyky Kobzarevi, zberezheni na fotokinoplivtsi. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*: zb. nauk. pr. 2004. 11 (2): 147-159. URL: <http://history.org.ua/JournALL/sid/11/2/9.pdf> [in Ukrainian].

- [Маркітан Л. Пам'ятники Кобзареві, збережені на фотокіноплівці. *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*: зб. наук. пр. 2004. Число 11, ч. 2. С. 147—159. URL: <http://history.org.ua/JournALL/sid/11/2/9.pdf> (дата звернення: 27.01.2026)].
19. Melenchuk, O. Istorii sporudzhennia pam'yatnyka T. Shevchenku v Kyievi u publikatsiakh Serhiia Yefremova. *Shevchenkoznavchi studii*: zb. nauk. pr. / za materialamy Shevchenkivskoho mizhnarodnoho literaturnoho konhresu, prysviachenoho 200-richchiu vid dnia narodzhennia Tarasa Shevchenka (10—12 bereznia 2014 roku). 2015. 18: 519-528. URL: <https://shz-st.knu.ua/uk/issue/view/430/409> [in Ukrainian].
[Меленчук О. Історія спорудження пам'ятника Т. Шевченку в Києві у публікаціях Сергія Єфремова. *Шевченкознавчі студії*: зб. наук. пр. / за матеріалами Шевченківського міжнародного літературного конгресу, присвяченого 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка (10—12 березня 2014 року). 2015. Вип. 18. С. 519—528. URL: <https://shz-st.knu.ua/uk/issue/view/430/409> (дата звернення : 28.01.2026)].
20. Starovoitenko, I.M. Do istorii nerealizovanoho proektu pam'yatnyka T.H. Shevchenku v Kyievi (1904—1914): (za materialamy lystuvannia Ye. Chykalenka i P. Stebnytskoho). *Pratsi Tsentru pam'yatkoznavstva*: zb. nauk. pr. 2007. 11: 176-191 [in Ukrainian].
[Старовойтенко І.М. До історії нереалізованого проекту пам'ятника Т.Г. Шевченку в Києві (1904—1914): (за матеріалами листування Є. Чикаленка і П. Стебницького). *Праці Центру пам'яткознавства*: зб. наук. пр. / Центр пам'яткознавства Нац. акад. наук України, Укр. т-во охорони пам'яток історії та культури, 2007. Вип. 11. С. 176—191].
21. Chepela, Yu. O. Dyskusii schodo obrazu pamiatnyka Tarasovi Shevchenku v Kyievi (1904—1914). *Natsionalna ta istorychna pamiat: schokvartalniyi zbirnyk naukovykh prats*. 2012. 5: 182-189 [in Ukrainian].
[Чепела Ю.О. Дискусії щодо образу пам'ятника Тарасові Шевченку в Києві (1904—1914). *Національна та історична пам'ять: щоквартальний збірник наукових праць*. 2012. Вип. 5. С. 182—189].
22. Prokopenko, A. Taras Shevchenko proty rosiiskoi imperii: istoriia pamiatnyka, sho mig ne z'iavitisia. *ТyKyiv*. 6.03.2025. URL: <https://tykyiv.com/city/pamiatnik-tarasovi-shevchenku/> [in Ukrainian].
[Прокопенко А. Тарас Шевченко проти російської імперії: історія пам'ятника, що міг не з'явитися. *ТyKyiv*. 6.03.2025. URL: <https://tykyiv.com/city/pamiatnik-tarasovi-shevchenku/> (дата звернення: 28.01.2026)].
23. Stefanovich, D. Monument duhovnoho bezsmertia: z istorii stvorennia pamiatnyka Tarasu Shevchenku v Kyievi. *Den*. 2014. 14 lyut. 27: 1. URL: <https://old.day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/monument-duhovnoho-bezsmertya?language> [in Ukrainian].
[Стефанович Д. Монумент духовного безсмертя: з історії створення пам'ятника Тарасу Шевченку в Києві. *День*. 2014. 14 лют. № 27. С. 1. URL: <https://old.day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/monument-duhovnoho-bezsmertya?language> (дата звернення: 29.01.2026)].
24. Melenchuk, O.V. (Comp.). Yefremov, S.O. Shevchenkoznavchi studii. Kyiv, 2008 [in Ukrainian].
[Єфремов С.О. Шевченкознавчі студії / передм. Е.С. Соловей; упоряд. О.В. Меленчук. Київ: Україна, 2008. 368 с.].
25. Reznichenko, M.I. & Trach, S.K. Obrazotvorche mystetstvo. Pidruchnyk dlia 4 klasu zagalnoosvitnykh navchalnih zakladiv. Ternopil, 2015 [in Ukrainian].
[Резніченко М.І., Трач С.К. Образотворче мистецтво. Підручник для 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. Тернопіль, 2015. 38 с.].

26. S. K. Sprava z pamiatnykom T.H. Shevchenka. *Rada*. 1914. 25 fevralya (10 bereznia). 46: 4. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119> [in Ukrainian].
[С. К. Справа з пам'ятником Т.Г. Шевченка. *Рада*. 1914. 25 февраля (10 березня). № 46. С. 4. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119> (дата звернення: 23.11.2023)].
27. Pokhoron Tarasa Shevchenka. *Rada*. 1914. 27 fevralya (12 bereznia). 47: 1-2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119> [in Ukrainian].
[Похорон Тараса Шевченка. *Рада*. 1914. 27 февраля (12 березня). № 47. С. 1—2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119> (дата звернення: 25.11.2023)].
28. Dziuba, I. Taras Shevchenko. *Zhyttia i tvorchist*. Kyiv, 2008 [in Ukrainian].
[Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 720 с.].
29. Butych, I.L., Dashkevych, Ya.R. & Sarana, F.K. (Comps.). Taras Shevchenko. Dokumenty i materialy. 1814—1963. Kyiv, 1963 [in Ukrainian].
[Тарас Шевченко. Документи і матеріали. 1814—1963 / упоряд. І.Л. Бутич, Я.Р. Дашкевич, Ф.К. Сарана [та ін.]. Київ: Держ. вид-во політ. літер. УРСР, 1963 с.].
30. Smilyanska, V.L. (Comp.). Konyskiy, O. Taras Shevchenko-Hrushivskiy. *Khronika yoho zhyttia*. Kyiv, 1991 [in Ukrainian].
[Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя / [упоряд., підгот. тексти, передм., прим., покажч. В.Л. Смілянська]. Київ: Вид-во худож. літер. «Дніпро», 1991. 701 с.].
31. Krasiczkiy, D.F. & Shevchenko, K.T. (Comps.). Smert i pokhorony T.G. Shevchenko (dokumenty i materialy). Kyiv, 1961 [in Russian].
[Смерть і похорони Т.Г. Шевченко (документи і матеріали) / сост. Д.Ф. Красицкий и К.Т. Шевченко. Киев: Изд-во АН УССР, 1961. 168 с.].
32. Novitskiy, V.D. Iz vospominaniy zhandarma. Moscow, 1991 [in Russian].
[Новицкий В.Д. Из воспоминаний жандарма. Москва: Изд-во МГУ, 1991. 256 с.].
33. H-ko, V.V. [Horlenko, V.]. Epizod o ramyatnike Shevchenku i o ego mogile v Poltavskom zemskom sobranii. *Kievskaya starina*. 1883. V: 218-220. URL: https://iht.knu.ua/library/kievskaya_starina/kievskaya_starina_1883_1.pdf [in Russian].
[Г-ко В.В. [Горленко В.]. Эпизод о памятнике Шевченку и о его могиле в Полтавском земском собрании. *Киевская старина*. 1883. Т. V. С. 218—220. URL: https://iht.knu.ua/library/kievskaya_starina/kievskaya_starina_1883_1.pdf. (дата звернення: 06.01.2026)].
34. Sarana, F.K. (Ed.), Adamenko, A.H. (Comp.). T.H. Shevchenko v epistolarii viddilu rukopysiv. Kyiv, 1966 [in Ukrainian].
[Т.Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів / відп. ред. Ф.К. Сарана; упоряд. А.Г. Адаменко, М.П. Візир (керівн.) [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1966. 492 с.].
35. Shandra, V.S. (Comp.), Butych, I.L. (Ed.). Kistiakivskiy O.F. Shchodennyk (1874—1885): u 2 t. T. 2: 1880—1885. Kyiv, 1995 [in Ukrainian].
[Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874—1885): у 2 т. Т. 2: 1880—1885 / упорядн.: В.С. Шандра (ст. упорядн.), М.І. Бутич, І.І. Глизь, О.О. Франко; ред. кол.: І.Л. Бутич (відп. ред.), Л.З. Гісцова, Н.І. Самсоник (відп. секр.), П.С. Сохань, В.С. Шандра. НАН України. Археографічна комісія, Інститут української археографії; Центральний державний історичний архів України в м. Києві; Українська правнича фундація. Київ: Наукова думка, 1995. 584 с.].
36. Rotach, P.P. (Ed., comp.). Kononenko M. Spohady. Poltava, 1998 [in Ukrainian].
[Конюненко, М. Спогади / упорядк., передм., приміт. та літ. редак. П.П. Ротача. Полтава, 1998. 184 с.].
37. Naumenko, V. Pamyati V.S. Gnulosirova. *Kievskaya starina*. 1901. 72: 303-311 [in Russian].
[Науменко В. Пам'яті В.С. Гнілосірова. *Киевская старина*. 1901. Т. 72. С. 303—311].

38. Kotsiubynskiy, M. Shevchenkova mohyla. *Tvory*: u 2 t. T. 2: Povisti ta opovidannia (1907—1912). Statti ta narusy. Kyiv, 1988. 312-314 [in Ukrainian].
[Коцюбинський М. Шевченкова могила. *Твори*: у 2 т. Т. 2: Повісті та оповідання (1907—1912). Статті та нариси. Київ: Наукова думка, 1988. С. 312—314].
39. Shevchenko, V.F. (Comp.). *Ukrainiski politychni partii kintsia XIX — rochatku XX stolittia: programovi i dovidkovi materialy*. Kyiv, 1993 [in Ukrainian].
[Українські політичні партії кінця XIX — початку XX століття: програмові і довідкові матеріали / упоряд. В.Ф. Шевченко та ін. Київ: Фенікс, 1993. 336 с.].
40. Slastion, O. Shche neznaideni maliunky i malozvistni pohruddia Shevchenka. *Siaivo*. 1914. Liutyi. 2: 60-61. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021719> [in Ukrainian].
[Сластїон О. Ще незнайдені малюнки і малозвісні погруддя Шевченка. *Сяйво*. 1914. Лютий. Число 2. С. 60—61. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000021719> (дата звернення: 27.01.2026)].
41. Matushevskiy, F. Z ukrainskoho zhyttia. Pamiatnyk Shevchenkovy. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*. 1908. 42 (4): 174-181. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1908_Tom_42_Knyha_04 [in Ukrainian].
[Матушевський Ф. З українського життя. Пам'ятник Шевченкови. *Літературно-Науковий Вістник*. 1908. Т. 42, кн. 4. С. 174—181. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1908_Tom_42_Knyha_04/ (дата звернення: 07.09.2025)].
42. Ye[fremov] S[erhii]. Zaborona pamiatnyka Shevchenkovi. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*. 1901. Za tsviten. 14 (4): 8. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1901_Tom_14_Knyha_04 [in Ukrainian].
[Є[фремов] С[єрґій]. Заборона пам'ятника Шевченкови. *Літературно-Науковий Вістник*. 1901. За цвітень. Т. 14, кн. 4. С. 8. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1901_Tom_14_Knyha_04/ (дата звернення: 06.09.2025)].
43. K voprosu o pamyatnike T.G. Shevchenku. *Kievskaya starina*. 1904. LXXX: 25. URL: https://iht.knu.ua/library/kievskaya_starina/kievskaya_starina_1904_4.pdf. [in Russian].
[К вопросу о памятнике Т.Г. Шевченку. *Киевская старина*. 1904. Т. LXXX. С. 25. URL: https://iht.knu.ua/library/kievskaya_starina/kievskaya_starina_1904_4.pdf (дата звернення: 06.01.2026)].
44. K sooruzheniyu pamyatnika T.G. Shevchenku v Kieve. *Kievskaya starina*. 1905. LXXXIX: 258-260. URL: https://iht.knu.ua/library/kievskaya_starina/kievskaya_starina_1905_6.pdf. [in Russian].
[К сооружению памятника Т.Г. Шевченку в Кieve. *Киевская старина*. 1905. Т. LXXXIX. С. 258—260. URL: https://iht.knu.ua/library/kievskaya_starina/kievskaya_starina_1905_6.pdf (дата звернення: 06.01.2026)].
45. K sooruzheniyu pamiatnyka T.G. Shevchenku. *Kievskaya starina*. 1905. XSI: 28-29. URL: [https://iht.knu.ua/library/ks/1905/pdf/kievskaya-starina-1905-10-F-\(5382-5431\).pdf](https://iht.knu.ua/library/ks/1905/pdf/kievskaya-starina-1905-10-F-(5382-5431).pdf) [in Russian].
[К сооружению памятника Т.Г. Шевченку. *Киевская старина*. 1905. Т. XCI. С. 28—29. URL: [https://iht.knu.ua/library/ks/1905/pdf/kievskaya-starina-1905-10-F-\(5382-5431\).pdf](https://iht.knu.ua/library/ks/1905/pdf/kievskaya-starina-1905-10-F-(5382-5431).pdf) (дата звернення: 06.01.2026)].
46. U Kyivi. V spravi pamiatnyka Shevchenkovi. *Rada*. 1906. 8 lystopada (noyabrya). 47: 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001111> [in Ukrainian].
[У Києві. В справі пам'ятника Шевченкові. *Рада*. 1906. 8 листопада (ноября). № 47. С. 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001111> (дата звернення: 08.04.2025)].

47. V spravi pamiatnyka Shevchenkovi. *Rada*. 1907. 16 berezolia (marta). 63: 2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001112> [in Ukrainian].
[В справі пам'ятника Шевченкові. *Рада*. 1907. 16 березоля (марта). № 63. С. 2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001112> (дата звернення: 23.11.2023)].
48. V. [Hnatiuk, V.]. V spravi pamiatnyka T. Shevchenka v Kyivi. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*. 1905. 32 (12): 245. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1905_Tom_32_Knyha_12 [in Ukrainian].
[В. [Гнатюк В.]. В справі пам'ятника Т. Шевченка в Києві. *Літературно-Науковий Вістник*. 1905. Т. 32, кн. 12. С. 245. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1905_Tom_32_Knyha_12/ (дата звернення: 07.09.2025)].
49. Shchitkivskiy, I. Pamiatnyk T. Shevchenkovi u Kyivi ta Kyivska administratsiia. *Ukraina*. 1925. 1-2: 162-170. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Ukraina/1925_Knyha_1-2.pdf [in Ukrainian].
[Щітківський І. Пам'ятник Т. Шевченкові у Києві та Київська адміністрація. *Україна*. 1925. № 1-2. С. 162—170. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Ukraina/1925_Knyha_1-2.pdf (дата звернення: 28.01.2026)].
50. Z hromadskoho zhyttia. Pamiatnyk T. Shevchenka. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*. 1905. 31 (9): 276. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1905_Tom_31_Knyha_09.pdf [in Ukrainian].
[З громадського життя. Пам'ятник Т. Шевченка. *Літературно-Науковий Вістник*. 1905. Т. 31, кн. 09. С. 276. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1905_Tom_31_Knyha_09.pdf (дата звернення: 07.09.2025)].
51. Hroshi na pamiatnyk Shevchenkovi. *Hromadska dumka*. 1906. 8 liut. 27: 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> [in Ukrainian].
[Гроші на пам'ятник Шевченкові. *Громадська думка*. 1906. 8 лют. № 27. С. 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> (дата звернення: 18.01.2025)].
52. Z ukrainskoho zhyttia. Zolotonoshske zemstvo. *Hromadska dumka*. 1906. 18 cherv. 139: 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> [in Ukrainian].
[З українського життя. Золотоношське земство. *Громадська думка*. 1906. 18 черв. № 139. С. 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> (дата звернення: 18.01.2025)].
53. U Kyivi. Spravozdannya. *Hromadska dumka*. 1906. 9 trav. 105: 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> [in Ukrainian].
[У Києві. Sprawozdannya. *Громадська думка*. 1906. 9 трав. № 105. С. 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> (дата звернення: 18.01.2025)].
54. Telehramy. Dozvil zbyraty hroshi na pamiatnyk Shevchenkovi. *Hromadska dumka*. 1906. 14 trav. 110: 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> [in Ukrainian].
[Телеграми. Дозвіл збирати гроші на пам'ятник Шевченкові. *Громадська думка*. 1906. 14 трав. № 110. С. 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> (дата звернення: 18.01.2025)].
55. U Kyivi. Na pamiatnyk T. Shevchenkovi. *Hromadska dumka*. 1906. 5 lyp. 153: 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> [in Ukrainian].
[У Києві. На пам'ятник Т. Шевченкові. *Громадська думка*. 1906. 5 лип. № 153. С. 3. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> (дата звернення: 18.01.2025)].
56. Zhertvuvannya. *Hromadska dumka*. 1906. 1 serp. 176: 4. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> [in Ukrainian].
[Жертвування. *Громадська думка*. 1906. 1 серп. № 176. С. 4. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001092> (дата звернення: 18.01.2025)].
57. Shche v spravi pamiatnyka Shevchenkovi. *Rada*. 1907. 22 berezolia (marta). 68: 1-2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001112> [in Ukrainian].

- [Ще в справі пам'ятника Шевченкові. *Рада*. 1907. 22 березоля (марта). № 68. С. 1—2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001112> (дата звернення: 19.01.2025)]
58. Yefremov, S. Pamiatnyk Shevchenkovi i kyivski Puzyri. *Рада*. 1907. 20 поуабрюа. 261: 1. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001112> [in Ukrainian].
[Єфремов С. Пам'ятник Шевченкові і київські Пузири. *Рада*. 1907. 20 ноября. № 261. С. 1. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001112> (дата звернення: 28.01.2026)].
59. Matushevskiy, F. Z ukrainskoho zhyttia. Rol ukrainskoi presy v spravi pamiatnyka Shevchenkovy. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*. 1908. 42 (5): 386-395. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1908_Tom_42_Knyha_05 [in Ukrainian].
[Матушевський Ф. З українського життя. Роль української преси в справі пам'ятника Шевченкові. *Літературно-Науковий Вістник*. 1908. Т. 42, кн. 5. С. 386—395. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1908_Tom_42_Knyha_05/ (дата звернення: 07.09.2025)].
60. Pamiatnyk Shevchenkovi. *Ridnyi kraj*. 1908. 21 liutoho. 7: 2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000019392> [in Ukrainian].
[Пам'ятник Шевченкові. *Рідний край*. 1908. 21 лютого. Число 7. С. 2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000019392> (дата звернення: 18.01.2025)].
61. Yefremov, S. Pro pamiatnyk T.H. Shevchenkovi [referat, chytanyi na Shevchenkovomu sviati u Kyievi, 12 marta]. *Рада*. 1908. 15 marta (28 bereznia). 63: 2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001113> [in Ukrainian].
[Єфремов С. Про пам'ятник Т.Г. Шевченкові [реферат, читаний на Шевченковому святі у Києві, 12 марта]. *Рада*. 1908. 15 марта (28 березня). № 63. С. 2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001113> (дата звернення: 19.09.2023)].
62. Zhebunov, L. Pro zbirannia zhertv na pamiatnyk T.H. Shevchenkovi. *Рада*. 1908. 29 marta (11 kvitnia). 74: 1. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001113> [in Ukrainian].
[Жебуньов Л. Про збирання жертв на пам'ятник Т.Г. Шевченкові. *Рада*. 1908. 29 марта (11 квітня). № 74. С. 1. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001113>].
63. Do zbuduvannia pamiatnyka Shevchenkovi. *Ridnyi kraj*. 1908. 20 kvitnia. 15: 12. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ridnyi_krai/1908_N15.pdf [in Ukrainian].
[До збудування пам'ятника Шевченкові. *Рідний край*. 1908. 20 квітня. Число 15. С. 12. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Ridnyi_krai/1908_N15.pdf (дата звернення: 18.01.2025)].
64. Doroshenko, D. V spravi pamiatnyka T. Shevchenkovi. *Рада*. 1908. 7 iyunia (20 chervnia). 130: 1. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001113> [in Ukrainian].
[Дорошенко Д. В справі пам'ятника Т. Шевченкові. *Рада*. 1908. 7 июня (20 червня). № 130. С. 1. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001113> (дата звернення: 19.09.2023)].
65. Hrushevskiy, M. Pamiatnyk Shevchenku. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*. 1908. 42 (5): 209-211. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1908_Tom_42_Knyha_05 [in Ukrainian].
[Грушевський М. Пам'ятник Шевченку. *Літературно-Науковий Вістник*. 1908. Т. 42, кн. 5. С. 209—211. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Literaturno-naukovyi_vistnyk/1908_Tom_42_Knyha_05/ (дата звернення: 08.09.2025)].
66. Zasidannia kyivskoho Shevchenkivskoho Komitetu. *Ridnyi kraj*. 1908. 20 kvitnia. 15: 4-5. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000019400> [in Ukrainian].
[Засідання київського Шевченківського Комітету. *Рідний край*. 1908. 20 квітня. Число 15. С. 4—5. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000019400> (дата звернення: 18.01.2025)].

67. Ivanys, V. Ukrainyskyi diiach i patriot. *Starovoitenko, I. (Comp.). Yevhen Chykalenko u spohadakh, vrazhenniakh, otsinkakh svoikh suchasnykiv*. Kyiv, 2022. 469-496 [in Ukrainian].
[Іванис В. Український діяч і патріот. *Євген Чикаленко у спогадах, враженнях, оцінках своїх сучасників / упорядниця та авторка передмови І. Старовойтенко*. Київ: Темпора, 2022. С. 469—496].
68. Yefremov, S. D. Savenko v slyvakh. *Rada*. 1908. 1 мая (14 travnia). 100: 1-2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001113> [in Ukrainian].
[Єфремов С. Д. Савенко в сливах. *Рادا*. 1908. 1 мая (14 травня). № 100. С. 1—2. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001113> (дата звернення: 28.01.2026)].

Надійшла / Received 11.02.2026

Serhii SVITLENKO

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Member of the scientific-methodological organization for the protection
of cultural decline, Dnipropetrovsk Regional Center for the Protection
of Historical and Cultural Values (Dnipro, Ukraine)
svitlenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3313-9036>

THE BEGINNINGS OF THE MONUMENTAL PERPETUALIZATION OF THE MEMORY OF TARAS SHEVCHENKO IN THE DNIPRANE REGION: PUBLIC INITIATIVES AND THE COUNTERACTION OF THE IMPERIAL POWER (1861—1908)

The aim of the article is to study the beginnings of the monumental perpetuation of the memory of Taras Shevchenko in the context of public initiatives and opposition from the imperial authorities in the Dnieper region in the second half of the 19th — early 20th centuries. **The methodology** is based on the memorial, axiological, anthropological, biographical, micro-historical and systemic approaches; the principles of scientificity, historicism, and systematics; historical-genetic, historical-systemic, historical-descriptive, and comparative-historical methods. **The scientific novelty** lies in the systematic coverage of the beginnings of the monumental commemoration of T. Shevchenko; consideration of organizational, financial, cultural and educational activities of the public in this matter; understanding the formation of the cult of memory of the Kobzar through the means of monumental art; identifying the connection between the memorialization of the “great Taras” with the formation of Ukrainian national consciousness and identity; studying the actions of the imperial authorities and their supporters in the field of countermeasures. Main results of the study. The idea of monumental perpetuation of the memory of T. Shevchenko arose among Ukrainian public figures in 1861. The reburial of the Kobzar on Ukrainian soil marked the beginning of his memorialization in the Dnieper region. The grave of T. Shevchenko became an important place of memory for Ukrainians, a factor in the formation of their national consciousness and identity, although the tsarist authorities resorted to countermeasures. From the early 1880s until 1904, zemstvo and cultural figures repeatedly raised questions about permission to raise funds for the erection of a monument to T. Shevchenko in Kyiv. At the turn of the 19th and 20th centuries, the first busts and sculptures of the Kobzar began to be made privately. Only in 1905—1906, under pressure from the public, especially from Zolotonosha, Poltava, and Kyiv, did imperial officials grant official permission to raise funds. In 1905, a special Committee for the construction of a monument to

T. Shevchenko was created in the Kyiv City Duma. In 1907, the issue became public, and in 1908, M. Vasylenko, M. Hrushevsky, S. Yefremov, and others spoke in the press. Public figures put forward various initiatives to raise funds. The Kyiv Committee faced obstacles from officials of the administration, police, education, etc., and in 1908, it decided to create the United Shevchenko Committee in Kyiv. The practical significance of the achieved results lies in the deepening and expansion of the Shevchenko memorial discourse. Prospects for further studies are seen in studying the activities of the Joint Committee in the construction of the monument to T. Shevchenko, the process of holding international competitions for the monument project, and the monumental commemoration of T. Shevchenko during the Ukrainian Revolution of 1917—1921.

Keywords: *Taras Shevchenko, monument, memorialization, places of memory, self-governing zemstvo and city institutions, Ukrainian public organizations, public initiatives, opposition to the imperial regime.*